

“ОЗЕРНЯНСЬКИЙ АРХІВ” – НОВІ ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ

Поповнення джерельної бази історії Українських визвольних змагань середини ХХ ст. є на сьогодні одним із пріоритетних завдань архівістів та археографів. Перші всіма доступними засобами намагаються залучити до архівів нові джерела про діяльність Української повстанської армії шляхом збирання “усної історії” – спогадів та свідчень очевидців тогочасних подій, учасників бойової активності УПА. Археографи докладають зусиль до оприлюднення всіх відомих документів як у рамках видавничої програми “Літопис УПА”, яка нині діє не тільки за кордоном, але й в Україні (вийшли друком уже 5 томів нової серії “Літопису”, де опубліковано документи найрізноманітнішого змісту), так і окремими публікаціями. Нарешті, завдяки діяльності робочої групи Урядової комісії з розслідування діяльності ОУН–УПА побачили світ історичні нариси відомого дослідника історії ОУН А. Кентія, докладний опис документів про діяльність УПА з Державного архіву СБУ, довідник про архівні фонди з історії УПА. Опубліковано також аналітичні матеріали з оцінкою діяльності УПА, написані керівником згаданої робочої групи С. Кульчицьким.

На тлі такої, здавалося б, широкої інформованості про наявні фонди, колекції та окремі документи, що вийшли із середовища УПА або відбивають її діяльність, справжньою сенсацією стало віднайдення в с. Озерна Зборівського району Тернопільської області бідона з документами українського руху Опору. Ця, без перебільшення, непересічна подія сталась у травні 2004 р., коли 76-річний мешканець села Софрон Кутний, призначений повстанцями ще в 1950-х рр. зберігачем безцінного архіву, прийняв рішення розповісти односельчанам про місце зберігання довірених йому історичних документів.

Після того, як бідон з архівними документами було викопано, розгорілася дискусія щодо подальшої долі віднайденого архіву. На щастя, врешті було прийнято абсолютно правильне рішення, і у вересні 2004 р. депутат Верховної Ради України 2-го скликання Андрій Зарудний, до рук якого мешканці с. Озерна віддали архів, передав безцінні документи до Державного архіву Тернопільської області. Завдяки самовідданій праці архівістів, передусім директора архіву Богдана Хаварівського, документи, що знаходились у критичному фізичному стані після майже 50-річного перебування під землею, були описані, сформовані у справи, і нині є фондом Р–3472 держархіву області, доступним для широкого загалу. Таким чином “Озернянський архів” було вдруге врятовано для історії – завдяки свідомості пана Зарудного та працівникам державного архіву.

Редакційна колегія журналу “Архіви України” з огляду на надзвичайну інформативну місткість, унікальність та історичну вагу “Озернянського архіву” вважає за потрібне оприлюднити у своєму спеціальному числі пов-

Софрон Кутний
(народився 12.05.1928), мешканець
с. Озерна Зборівського р-ну
Тернопільської області.

ний опис згаданої колекції. Особливе значення “Озернянського архіву” полягає насамперед у тому, що це – єдиний цілісний комплекс документів УПА, який дійшов до нас у тому самому вигляді, в якому він був сформований повстанцями. На відміну від усіх інших фондів УПА, можливо, більших за обсягом й вагоміших за історичним значенням та впливовістю інституцій, що створили їх, він ніколи не був у руках працівників радянських спецслужб. Завдяки цьому він не зазнав вилучень, переформувань, будь-якого стороннього втручання щодо складу та змісту своїх документів.

Практика залишення документів на зберігання в бідонах, у земляних схованках була традиційно вимушеною для діловодно-архівних служб УПА, адже вони не мали змоги завжди тримати при собі досить великі поточні архіви.

Проте більшість таких схованок була розкрита радянськими спецслужбами упродовж 1940–1950-х рр., потрапила до архівних служб МГБ/КГБ, і лише згодом, у найкращому випадку, – до державних архівів. Слід зазначити, що архівна історія, походження жодного з наявних у державних архівах фондів УПА невідомі і ще не були предметом спеціального дослідження.

У місцевій пресі з’являлися публікації щодо інших аналогічних знахідок документів, залишених УПА, проте ні одна з них так і не потрапила на державне зберігання. Оприлюдненою виявилася лише мізерна їх частина.

Таким чином, нині маємо унікальну архівну колекцію документів УПА з первісним документним складом, що окреслені хронологічними рамками 1944–1949 рр. Отже, це документи тієї доби, коли УПА перейшла від двофронтового протистояння нацистським і радянським загарбникам до відкритої боротьби проти радянських окупантів та представників місцевої комуністичної влади. Наявні в опису документи достеменно відтворюють методи й тактику цієї боротьби, її агітаційно-пропагандистське забезпечення. Серед документів “Озернянського архіву” – і свідчення про методи радянської боротьби з націоналістичним рухом Опору (масові депортації до Сибіру, конфіскація збіжжя, бойові операції внутрішніх військ тощо). Підпільники уважно стежили за діями нової влади, складали аналітичні довідки про структури, що боролися з ними, фіксували практично всі значні події на Тернопільщині. Значну цінність становлять також вишкільні матеріали УПА, хоча вони відомі з інших архівних фондів. Особливо слід відзначити наявність у “Озернянському архіві” великої групи документів про полеглих членів ОУН та бійців УПА – своєрідний мартиролог героїв та жертв руху Опору, який, безперечно, стане в нагоді всім сучасним дослідникам Визвольних змагань середини ХХ ст.

Проте, не слід забувати, що основним творцем віднайдених документів були підрозділи Служби безпеки УПА, головним завданням яких стала боротьба зі зрадництвом у власних лавах та з радянськими секретними агентами. Зрозуміло, що вона велася з обох боків безпощадно, всіма доступними засобами, аж до фізичного знищення як розкритих агентів, так і осіб, підозрюваних у цьому. Із суто моральних міркувань, а також згідно із законодавством України, яке захищає право громадян на збереження в таємниці інформації про особу й обмежує доступ до таких відомостей 75-річним терміном, у назвах справ “Озернянського архіву”, що є протоколами дізнань, допитів, інформаціями про дії, вчинені працівниками СБ УПА щодо виявлення агентів МГБ/МВС тощо, прізвища конкретних осіб не називаються.

Опис фонду підготували *Р. Лойко, Т. Малиніна-Базиляк, О. Клименко, І. Проць, Б. Хаварівський.*

Г. ПАПАКІН

**КОЛЕКЦІЯ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН–УПА
НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ
(Озернянський архів)**

Ф О Н Д № Р-3472

О П И С № 1

Справ постійного зберігання
за 1944–1949 роки

№ з/п	Заголовок справи	Дата документа	Кількість документів	Кількість аркушів	Примітка
1.	Протоколи дізнань осіб із середовища цивільного населення, підозрюваних у співпраці з органами міліції та державної безпеки (Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Великобірківський, Великодедеркальський, Збараський, Золотопотіцький, Почаївський райони). Машинописи.	03 березня 1946 р. 13 лютого 1948 р.	9	42	Є внутрішній опис
2.	Протоколи дізнань виявлених агентів органів міліції та державної безпеки зі середовища ОУН (Бережанський,	10 грудня 1946 р. 14 червня 1947 р.	8	37	Є внутрішній опис